DİLDE-FİKİRDE-İŞTE BİRLİK

TÜRK YURDU

MART 2012 | CİLT 32 | FİYATI: 20 TL. SAYI: 295

Türk Yurdu 101 Yıl

TÜRK OCAKLARI 100. YIL ARMAĞANI

BESİM ATALAY'IN HAYATI VE ESERLERİ

ALİ BİRİNCİ

Bilinen ismiyle Besim Atalay veya tam ismiyle Ahmet Besim Atalay, Türk lisanına yaptığı hizmetleri ve dilde öz kaynaklara dönüş yolundaki görüşleri ile dikkati çeken ve her şeyden önce de *Divanu Lügati't-Türk* tercümesiyle tanınan bir Türkçe âşıkıdır. Hayatı ve eserleri hakkında bilinenler, hiç şüphesiz, yazılanlara nispetle daha çoktur. Sadece Türk lisanı yolunda yazdıkları bile başlı-başına bir araştırma mevzuu olabilirse de bu yazıda esas itibariyle hayatının ana çizgileri ortaya konmaya çalışılacaktır ve kitap hâlindeki eserlerinin bir cedveli verilecektir.

Ailesi, Doğumu, Evliliği, Çocukları ve Ölümü

Ahmet Besim, Uşak'ta, Karaağaç mahallesinde, 1882 senesinde dünyaya geldi. Babası Demirci İnce Mehmet Çavuş, anası ise Uşak ile Aydın ovaları arasında konar- göçer Kacar oymağının beyinin torunu olan İlmiye hanımdır. Babasını on yaşlarında iken kaybetti. Annesi Kadir Ağa isminde ikinci bir kocaya varmıştı.[1] Yunanlar Uşak'tan çekilirken evlerini ateşe vermişler ve bir kızı ile beraber İlmiye hanımı şehit etmişlerdir.

Besim Atalay, soyadı kanunu çıkmadan (21 Haziran 1934) önce ismine, 1917 senesinden itibaren Atalay soyadını eklemiş ve kanundan sonra da bunu devam ettirmiştir.

Çok ileri yaşında evlenmiş ise çok geçmeden boşanmış ve varis bırakmadan 7 Kasım 1965 tarihinde hayata veda etmiştir.

Tahsil Hayatı

Uşak'ta tahsil hayatı:

Besim Atalay uzun ve parlak tahsil hayatına altı yaşlarında iken anneannesi tarafından götürüldüğü mahalle mektebinde başladı. İsmini verdiği ilk hocası Gelin Hoca olarak tanınan bir kadındı. Burada bir sene okuduktan sonra ilk mektepten (1892) ve üç sene sonra da orta mektebe girdi ve buradan şahadet-nâme (1895) aldı[2]. Bu devrede aile içinde, bilhassa annesi tarafından, halı ipliği boyacılığında çalışması hususu da tartışılmış ise de tahsiline devamını çok arzu eden anneannesi ve üvey babası Kadir Ağa'nın kararıyla evlerinin yakınındaki Boduroğlu Medresesine verildi[3]. Medresede kendisine ayrıca bir oda da verilmiş ise de geceleri evinde kalıyordu.

Medresede dersler sabah namazından sonra başlıyordu. İlk ders kırat ile başlıyordu. Burada, cebirden başka, sırasıyla Arapça gramer dersinden Emsile, Bina, Maksud, Merah ve sentaks dersi ile Avamil, İzhar ve Kafiye derslerini; ikindi derslerinde ise Fıkıh okutuluyordu. Kafiye derslerinde bu kitabın şerhi olan Fevaid-i Ziyaiye ve Molla Câmi adı verilen şerhi okunuyordu. Bu son kitap için iki yılının heder olduğundan bahsetmektedir.

İkindi derslerinde Halebî'den başlayarak Mülteka ve Dürer ile usûl-i fıkıhtan *Mir'at* okunuyordu.

Sabah derslerinin ilerlediği bir devrede İsagoji mantığını, şerhleriyle beraber, okuduktan sonra *Ta-*

savvurat ve *Tasdikat* kitaplarına uzun bir müddet tahsis edilmişti. Derslerin sonuncusu olan Akaid dersleri ise İslâm mezheplerinin tedkikine ayrılmıştı.

Besim Atalay bu devredeki medrese tahsili hakkında geniş bir şekilde bilgi vermektedir: *"Hocamız ara sıra Tefsir okuturdu. Benim çalışmamı ve anlayışımı gördükçe hocamız istediğim kitapları bana verirdi. Bu arada Tasavvufa merak saldım. Önce İhya-ı Ulûm'u okudum. Sıra ile Muhiddin-i Arabî'nin bazı eserlerini gördüm. Hüsameddin-i Uşşâkî'nin Uşak'ta Yörü Dede adında bir makamı vardır. Oranın şeyhine intisab ettim.*

Bir gün elime Nuhbe adında bir kitap geçti. Hadisten ve hadisin çeşitlerinden bahsederdi. Hocama gösterdim. Bu ilme dair bana başka kitaplar da verdi. Okudum. Hocamız bir taraftan irtifağ almayı öğretti. Bu ilme dair olan Kedusi'yi ve Eşkâl-i Teessis'i okuttu. Bu vesile ile bir hâtıra arz etmeden geçemiyeceğim. Biz bu dersleri alırken hocamızdan birkaç arkadaşla birlikte bize hikmetten Kazı Mîr okutmasını rica ettik. Kabül etti. Hidaye şerhi olan bu derse başladıktan sonra, büyük bir medrese hocası bulunan çok cahil bir hocanın fesadı yüzünden esnaf reisleri -Bu memlekette hikmet okunuyormuş, Allahın hikmetine karışılmaz, küfürdür- diye bizim hocaya dersi bıraktırdılar.

Tam on yıl medrese tahsiliyle uğraştık. Hocamız ara sıra bize Farsça da okuturdu. Biz mektepte Talim-i Farisî, Kavâid-i Farisî, Tuhfe-i Vehbî gibi kitapları görmüştük. Temel vardır.

Son bir iki yıl da kedi tüyünden yapmış olduğumuz ince fırçalarla halı resimleri yapardım. Bu iş bir miktar para getirdi. Öğleden sonraları Şemsü'l-Maarif adında bir özel okulda da çalışırdım.

Artık ikmâl-i nusah etmiştik. Sıra icazet almaya geldi. Hocamız –Sen küçüksün, biliyorsun ki arkadaşların arasında kırk yaşında olanlar var. Herkes bilmez, çekemezler. Dedikodu olur- dedi. Beni icazet törenine almadı. Çok canım sıkıldı. Köylere gittim, gezdim. Uşak'ta durmadım.

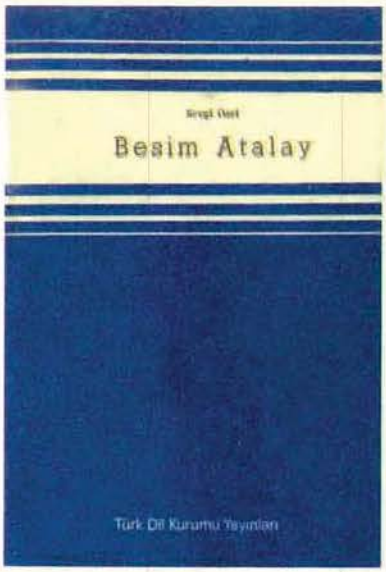
Aynı zamanda ben medreselerin ve softaların aleyhinde ara sıra atar tutardım. Bu yüzden softalarla aramız iyi değildi. Görüşlerim ve fikirlerim çoktan değişmişti. Daha ilkokul sıralarında iken bir yandan Kerem ile Aslı, âşık Garip, Tahir ile Zühre gibi halk hikâyelerini okurdum. Rüştiye sıralarında da Âşık Ömer, Dertli gibi halk şairlerini görmüştüm. Bir yandan da büyük annemin kitapları arasında bulunan Serencam, Kırk Sual, Envârü'l-Âşıkin, Saatnâme, Ahmediye, Muhammediye, Hayber Kalesi, Berber Kalesi, Battal Gazi, Kan Kalesi gibi eserleri de gözden geçirdim.

O devirlerde Uşak'ta okunacak hiç yeni fikir taşıyan bir eser yoktu. Dayımda Fuzûlî okumuştum. Nef'î ve Nedim divânlarını da ondan almıştım. İstanbul'dan mukavelât muharrirliği ile Uşak'a gelmiş olan Selânikli bir zatla tanışmıştık. O benim fikirlerimin olgunlaşmasında büyük etkiler yaptı. Bana muallim Naci, Recaîzâde Ekrem[4], münakaşalarını, Demdeme, Zemzeme ve başka eserler verdi. Tarih kitapları vardı. O sıralarda Kıbrıs'ta çıkmakta olan Türkçe bir gazete verdi ve sıkı saklanmasını tavsiye etti. Bu arada İstanbul'da çıkan İkdam, Sabah gibi Türkçe gazeteleri ve Baba Tahir'in çıkardığı Arapça el-Mâlûmat dergisini, yine bu zattan alır, okurdum. İzmir gazeteleri o sıralarda bir parça serbest yazarlardı. Ahenk gazetesiyle, rahmetli Bıçakçızâde Hakkı Bey'in çıkardığı İzmir adlı derginin de, görüşlerim üzerinde hayli etkileri olmuştur. Istılahat-ı Edebiye ve Mecmua-i Muallim gibi eserlerin de bana hayli faydaları dokunmuştur.

İstanbul'da Tahsil Hayatı

Artık Uşak'ta medreselerde yaptığım mücadele beni iyice sıkmıştı. Ailem ve hocam bunu istemezlerdi. 1321 Eylülünde İzmir'e kaçtım. Ramazanda Hisar Camiinde vaaza başladım. İstanbul'da Kadı Mektebine (Mekteb-i Nüvvap) girmek fikrinde idim. Abdülhamid zamanıydı. Medreselerde resmen kayıtlı otuz bin talebe (!) olduğu söylenirdi. Odaya gelemeyen mülâzımlar bu sayının dışında idi. Ben medreseler-

de yer bulamadım. Birkaç gün Yenikapı Mevlevîhanesi'nde kaldım. Nihayet bir vasıta ile Sultanahmet Medresesi'nde mülâzım odalarının, karanlık, rutubetli bir odasında yerleştim. Benden başka üç arkadaş daha vardı. Hepsi de haylaz, budala kişilerdi. Derse bakmıyorlar, bende bakamıyordum.

O devirlerde her medresenin Şeyhülislâm kapısında resmî bir müderrisi bulunuyormuş. Bu müderrisler ders okutmazlardı, Müdür gibi bir şeydi, medresenin bir de bevvabı vardı. Bizim medresenin bevvabı (kapıcısı) otuz yıldır bu medresede imiş. Yobaz, korkunç bir adamdı. Müderrisin adını ve Şeyhülislâm dairesinin fetvahanede bulunduğunu, Bursalı Raif Efendi adında bir zat olduğunu öğrendim. Arapça bir kaside yazdım. Mülâzım odasının üst katını istiyordum... Şeyhülislâm kapısında fetvahaneye gittim. Raif Efendi'yi kapıcıya sordum. Odaya girdim, on yirmi kadar hoca yüksek minderlere oturmuş, önlerinde peştahtalar var. Peştahtalarda enfiye kutuları, büyük mendiller ve kitaplar görülüyordu. Hazretler dalmıştı. Raif Efendi'ye kasideyi verdim, okudu. Bunu kim yazdı diye sordu. "Ben yazdım" deyince benim yazamıyacağımı sanmış olmalı ki "Oku bakalım" dedi; kâğıdı aldım, kapının yanına çekildim. Yüksek sesle okumaya koyuldum. Ben okurken hazretler uyandılar. Gözlüklerinin üzerinden bana bakıyorlardı. Bitirdim. "Bir daha oku" dediler. Okudum. Raif Efendi ne istediğimi sordu. Derdimi anlattım. Oda istedim. "Molla efendi bilmiyor musun bir oda sahibi olabilmek için kıdem lazımdır. Sen yeni gelmişsin, buna hakkın yoktur" dedi. Ben derhal "Eğer bu bir nizam ve an'ane ise, usûl ilminde bir kaide vardır. Her umumun bir hususu bulunur" diye Arapçasını okuyunca etraftan hocalar "Raif Efendi, bu molla yetişecek, himaye et" dediler. Birkaç gün sonra Raif Efendi medreseye geldi ve beni mülâzım odasının üst katına oturttular. Başka softalar ses çıkaramadılar. Onları medreseden kovmakla tehdit etmişti.

İstanbul'a geldiğimin ikinci yılında Kadı mektebi imtihanına girdim. Duhûl imtihanında kazandım. Temyizde kazanamamıştım. Benim ders öğrettiğim arkadaşım kazanmıştı. O asırda iltimas revaçta idi. Sonra Darü'l-Muallimîn'e girdim. Üçüncü senede meşhur terbiyeci Satı Bey müdür olmuştu (Eylül 1908)[5]. Ondan önce Süleyman Efendi adında bir softayı müdür yapmışlardı. Birkaç arkadaşla hocanın evine giderek tehdit ettik.

Durmadı, çekildi gitti.

Mustafa Satı Bey okulda büyük bir inkılâp yaptı.

Darü'l-Muallimîn'e girdiğimin ilk yılında Şehzade Camii'nde icazet aldım. Madalya verdiler, ihsan aldık. Ben medreseye yerleştikten sonra Şehzade Camii'nde ders veren Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi'nin dersine devama başlamıştım.[6] Hocanın tâbiri hoşuma gidiyordu. Sabahları Buharî-i Şerif ve Tasavvurat okuturdu. İkindi vakti de Usûl-ü Fıkıh dersi verirdi. Böylece İstanbul'da da derslere devam ederdim. 1323 yılında icazet aldık[7]."

Besim Atalay'ın İstanbul'daki feyizli tahsil hayatı 1910'da Darü'l-Muallimîn'den mezun olmasıyla nihayete erdi ve meslek hayatı başladı.

Arapça, Farsça ve Fransızcaya vâkıf olduğunu beyan etmektedir.[8]

Meslek Hayatı

Muallimlik Seneleri

Besim Atalay'ın Anadolu'da geçen muallimlik seneleri kendisi için tam bir mektep olmuş ve Türkçenin zenginlikleri ile bilhassa bu senelerde yakın temasta bulunmuş ve derlemelerine bu vesile ile başlamıştır.

Meslek hayatında ilk çalıştığı mektep Konya Darü'l-Muallimîn'in rüştiye kısmında fenn-i terbiye muallimliği (14 Ekim 1910-13 Eylül 1911) oldu

Trabzon Darü'l-Muallimin Müdiriyeti (5 Aralık 1911- 22 Eylül 1913) ise çalışkanlığıyla dikkati çekmesi üzerine kendisine verildi.

Ankara Darü'l-Muallimin Müdiriyetinde (5 Ekim-13 Ekim 1913) bırakılmayarak İstanbul'a, bu sırada müdür olan hocası Satı Bey'in daveti üzerine Besim Atalay Darüşşafaka'da akaid-i diniye muallimliği(14 Ekim 1913-2 Nisan 1914) vazifesiyle İstanbul'a gelmiş ise de bir taraftan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye âzâlarından bazıları ile din derslerini okutmak hususundaki usûl farklılığından dolayısıyla itiraz ediyorlar ve diğer taraftan da Türkçülük ve Osmanlıcılık meseleleri dolayısıyla Satı Bey ile bir çatışma içinde bu-

lunuyorlardı. İstanbul'daki bu ilk ve son vazifesinden vazifesinden istifaen ayrıldı ve tekrar Anadolu'ya, Konya Darü'l-Muallimin Müdiriyeti (8 Nisan 1914-22 Şubat 1915) ve el işleri muallimliği(14 Mart- 22 Eylül 1315)vazifesiyle döndü ki, burası kendisinin ilk vazife yaptığı şehirdi.

Bundan sonra sırasıyla Maraş Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1915- 13 Eylül 1916), İçel Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1916-24 Eylül 1917), Niğde Maarif Müdürlüğü (3 Ekim 1917- 23 Nisan 1919) gibi vazifeleri ile Anadolu'da değişik şehirlerde çalıştı. Bu vazifesinde iken Mütareke'nin imzalanmasına takiben hakkında yerli hocalardan ve Rumlardan bazılarının şikâyeti üzerine Maarif Nâzırı olan (4 Mart 1919)Ali Kemal tarafından azledilmişti.[9] Bunun üzerine İstanbul'a gelerek tanıştığı Rıza Tevfik ile görüşmüş ise de bir faydası olmamıştı. Bu esnada bazı tanıdıkları kendisine İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni tavsiye etmişlerse de reddetti ve memleketi Uşak'a dönerek halı işleriyle meşgûl olmaya başlamıştı.

Kısa bir müddet sonra Darü'l-Muallimîn'deki hocalarından Gelenbevî Said Bey'in Maarif Nâzırı olması (19 Mayıs 1919) üzerine tekrar bu defa İçel Maarif Müdürlüğü (30 Ağustos 1919-10 Mart 1920) maarif sahasındaki son vazifesi olmuştu.

İçel Maarif Müdürlüğü (30 Ağustos 1919- 10 Mart 1920) vazifesi ise Kuvva-yı Mücadele'nin başlaması üzerine nihayete ererken siyasî hayata girmişti. Bu günleri kendisi hâtıralarında[10] şöyle anlatmaktadır: *"Mütarekenin acı günlerinde idi. Yunanlılar Uşak'ı yakmışlardı. Adana ve Mersin'de Fransızlar vardı. Silifke'de biz yerlilerden ve öğretmenlerden bir takım gençlerle yerleşme sebebiyle Silifke'de bir cemiyet kurmuş, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştık. Beni Uşak'tan da çağırıyorlardı. İki aylık izin alarak memleketime döndüm. İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin arta kalan bazı üyeleri Uşak'a gelmişler. Uşak'ın aydın ve vatansever evlâdı olan* Müftü İbrahim Hoca (Tahtakılıç) *cemiyetin başına geçmiş, beni vaizci ve konferansçı olarak tayin etti. Ağalar Camii'nde ve Koca Yazı mevkiinde konferanslar verir, halkı vatan müdafaasına davet ederdim."*

Mebusluğu zamanında Ankara Polis Enstitüsü'nde Farsça lisan muallimliğinde (28.10.1938- 14.9.1939) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörlüğünde bulundu.

Mebusluğu (24 Nisan 1920-1946)

Besim Atalay, meclise Kütahya mebusu olarak girdi ve 2., 3., 4. devrede Aksaray ve 5., 6., 7. devrede yine Kütahya'dan mebus seçildi. 31 Kânun-ı sânî 1936 tarihinde 25 sene, 7 ay, bir gün hizmetle tekaüde ayrılmıştı. Mebus iken kendisine yarım emekli aylığı ödeniyordu. Mebusluk günleri hakkındaki hâtıralarında çok dikkate değer bilgiler vermektedir:

"Mebusluğunun vesilesi Yunan askerlerinin Anadolu içerilerine doğru ilerlemeleri karşısında katıldığı teşkilâtlanma gayretleri oldu. İzmir'de parçalanan ve dağılan Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bazı mensupları Uşak'a kadar gelince bu şehirde yeni bir teşkilâtlanmaya hız vermişlerdi. Bu günlere dair hâtıralarında kıymetli bilgiler veren Besim Atalay'ın yazdıklarını kısmen aktarmak mümkündür: "Uşak'ta, İttihat-Terakki zamanında mebus olan eski müftü Paşazade İbrahim (Tahtakılıç) Bey[11] adında bir zat gelen Redd-i İlhak Cemiyeti âzâlarının başına geçip, hemşehrilerinden Sofuoğlu İbrahim Ağa ile tüccardan Çaphaneli Mehmet Fuat Bey gibi zatları da yanına alarak, yeni bir heyet teşkil ediyor. Bu suretle etrafta bulunan millî çetelere her türlü yardım yapılmaya başlanıyor. Uşaklıların bu sahadaki faaliyetleri cidden takdire lâyıktır. O buhranlı ana-baba günlerinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Hâtta, ilk açılışında Büyük Millet Meclisini, Uşak'tan gönderilen erler muhafaza etmişti. Anzavur üzerine gönderilen Uşak kuvveti de büyük başarı göstermişti. Hülâsa, Millî Mücadelenin o başlangıç safhasında Uşaklıların asla küçümsenemeyecek hisseleri vardır. Bahsettiğim bu heyet halka önayak olma yolundaki geceli gündüzlü çalışmalarına devam ederken, ben de bu cemiyetin cami cami dolaşan vaizi idim.

Ertesi gün çeteleri takviye için topladığımız efradı gönderirken uğurlamağa gittiğimiz Kocayazı meydanında onlara hitaben:

- Ey delikanlılar! Şu gördüğünüz minareler, şu kubbeler sizden hizmet bekliyor. Yoksul nineler, dul bacılar, yetim yavrular ayaklar altında kalacak... Koşun... her şeyi, bu vatanı da, bu milleti de siz koruyacak, sizi siz kurtaracaksınız demiştim.

TANIYALIM

BESİM ATALAY

M. Behçet Yazar

Güzel Şiirler

Yunus Emrenin isyanı

Toprağın çocuğu

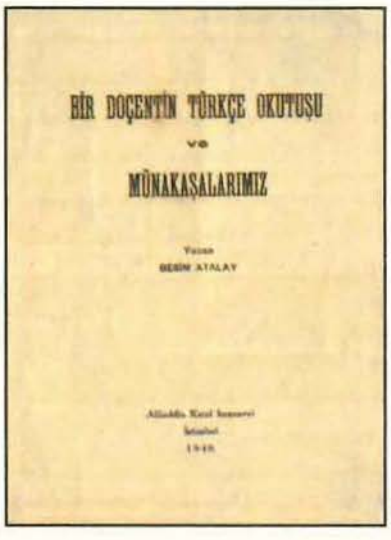
KEMAL KÖKSÜMER

Bu gönüllü gençler arasında bilhassa Uşak mebusu olan Alâaddin Tiridoğlu da, şimdi Ankara'da kütüphane memuru olan Ali Cengiz de vardı. Silâhları omuzlarında, arslanlar gibi gidişleri hâlâ gözümün önündedir."

Besim Atalay, dul annesini ve Balkan Harbi'nde kocası şehit olan üç çocuklu hemşiresini geride bırakarak Kütahya mebusu olarak açılışından (23 Nisan 1920) üç gün sonra Meclis'e katıldı. Arkasından Yunan tarafından Uşak'ın yakılması üzerine annesi ile hemşiresinin de şehit edildikleri haberi gelmişti.

Ankara'ya bir yatak-yorgan ve iki kat çamaşır ile ve cebinde elli lira gelmişti. Dört sene önce (13-14 Eylül 1916) büyük bir kısmı yanan şehirde ev bulmak çok zor bir muvaffakiyetti. Daha önce müdürü olduğu mebuslar barınağı olan Darü'l-Muallimîn'de, diğer mebuslar ile beraber, iki ay kaldıktan sonra kira ile bir oda bulabilmiştir. Yüz liralık mebus aylığının yirmi lirası askerler için sigara parası olarak kesiliyordu. Kalan seksen liranın kırk lirasını da küçücük bir odanın kirası olarak veriyordu. *"Sabahları bir fincan çayla bir iki dilim kuru ekmek, öğleleri köşebaşındaki aşçı dükkânında kuru fasulye, pilâv gibi ucuzundan iki kap yemek yetip gidiyordu. Akşam yemekleri çoğu zaman paramız yetişmez, zeytin ekmek filânla kifaf-ı nefs ederdik. Üst baş ise çoğu zaman sırtımızdan ibaretti. Gelirken ne getirdikse onunla idare etmek zorunda idik. Mustafa Kemal Paşa da aynı vaziyette idi. Otomobili bile yoktu. Ekseriya yaya yürür, uzak yerlere atlı arabası ile giderdi. Neden sonra bir otomobil bulabildi. Fakat bunları mahrumiyet saymak kimsenin aklına bile gelmezdi. Meclis'te gece yarılarına kadar, münakaşalar ede ede çalışırdık. Sokaklarda fener yoktu. Gece yarıları çamurlara bata çıka evimize giderdik"* gibi cümlelerle o günleri anlatmaktadır. Bu mecliste fikirlerini görüşlerini cesaretle ve hiç yılmadan müdafaa eden Besim Atalay, Cuma gününün hafta tatili olarak kabul edenler arasına katıldı ve kendi ifadesiyle bazı hocalarla çatıştı. En çok da içkinin yasaklanmasına, devletin iyi bir gelir kaynağından mahrum kalacağı ve kaçak içki imâlâtının artacağı gerekçesiyle karşı çıkmış ve hâtıralarında ifade ettiğine göre Ankara Polis Müdürü bile inbikleri kurup harıl harıl kaçak rakı çekmiş ve şarap yapıp satmıştı. Sakarya Meydan Muharebesinin (23 Ağustos-13 Eylül 1921) en netameli günlerinde Meclisin Kayseri'ye taşınması tartışmalarında Erzurum mebusu Durak (Sakarya) Bey'in bu fikre kükremesi de yine bütün canlılığı ile hâtıraları arasında yer almıştı.[12]

Besim Atalay, siyasî hayatında hep merhametli vicdanının sesini cesaretle ortaya koyan medenî ve insanî vasıflara sahip bir şahsiyetti. Yüzelliliklerin affı tartışmalarında söyledikleri[13] bu bakımdan ibretle hatırlanacak sözleriydi: *"Arkadaşlar af daima yüreklerde minnet ve şükran duygusu yaratır. Ceza yüreklerde, en âdilâne ceza olsa bile, ufak bir hınç yaratır. Bırakın bu adamları gelsinler, görsünler. Elbette yüreklerinde bize karşı minnet hissi uyanacaktır. Biz bunları memlekete sokmayabiliriz, affetmeyebiliriz. Fakat affediyoruz. Çünkü rejimin, Cumhuriyetin bunlardan korkusu yoktur. Bunlar kendilerine ehemmiyet verilen simalardan olmayacaktır. Çoğu ihtiyarlamış olan bu adamlar gelsinler, arkadaşlar."*

Yazı Hayatı

Yazıları

Besim Atalay'ın çok erken yaşlarda başlayan şiir, nesir ve araştırma mahiyetinde bir yazı hayatı olduğunu yine kendisinden öğreniyoruz:

"Az yukarıda söylemiş olduğuma göre ramazanları İzmir'in Hisar Camiinde vaaz ederdim. Bu, beş ramazan devam etti. 1325 yılının ramazanında, Kadir gecesinde İzmir Mevlevîhanesinde Mesnevî-i Şerif'ten birkaç beytin şerhini yaptım. Yine bu yıllarda camide yapmış olduğum vaazlarımı Köylü gazetesi özet olarak yayınlardı. Üç yıl sonra bu özetleri Müslümanlara Öğüt adı altında bir kitap olarak Trabzon'da bastırmıştım. Yine bu sıralarda Ahsenü'l-Beyan fi Mevazi'ü'l-Ramazan adında bir kitabın müsveddesini yaymıştım. Kitap Arapça idi. Öğüt kitabımda bundan bahsetmiştim. Esefle arz ediyorum ki, Uşak'tan yıkılıp giderlerken evimi, barkımı yaktıkları ve annemle bir kardeşimi şehit ettikleri sırada müsveddeler de yanmıştı."

Besim Atalay'ın kitap ve risâle şeklinde basılmış eserlerinin ve hele yazılarının tam bir tespiti yapılabilmiş değildir. Bununla beraber kendisinin çok verimli bir yazı hayatının olduğu ilk bakışta dikkati çekmektedir.

Kendi ifadesine göre daha on sekiz yaşında iken şiir ile yazı hayatına girmiş ve İzmir'de çıkan *Ahenk* gazetesinde şiirleri çıkmıştı. Esasen daha çocuk yaşta bu gazete ile yine İzmir'de Bıçakçızade Hakkı tarafından çıkarılan *İzmir* mecmuasının okuyucuları arasına girmişti. Kitaplarını önce Ahmet Besim olarak imzalamış ise de soyadı (21 Haziran 1934) kanunundan önce ve 1917 senesinden itibaren yazılarını ve kitaplarını Besim Atalay imzasıyla bastırmıştır. Bilinen ilk lisan yazılarını *Ocak* (Konya, 19 sayı, 8 Kasım 1917-30 Mayıs 1918) mecmuasında neşretti. Aynı sıralarda *Türk Yurdu* mecmuasında da yazılar yazmaya başladı.

Ancak burada işaret edilmesi gereken bir husus ise Trabzon'da geçen senelerde bu şehirde bastırdığı kitaplarını Ahmet Besim imzasıyla bastırmış olmasıdır.

Besim Atalay'ın bilhassa lisan ve Türk lisanı hakkında bir ömür boyu değişik mecmualarda ve gazetelerde yazı yazdığı bilinmektedir. Ancak bunların tam bir tespitini yapmak bu yazının hududu dışında kalmaktadır ve hiç şüphesiz uzun ve yorucu bir mesaîye ihtiyaç göstermektedir. Ancak bu mecmuaların ve gazetelerin ismen bir cedvelinin de eksiklikleri bulunabilir.

Yazı yazdığı mecmualar ve gazeteler arasında bilinenler *Ahenk* (İzmir), *Ocak* (Konya), *Türk Yur-*

Cumhuriyetin On ıcu. Yıl Dönümü için

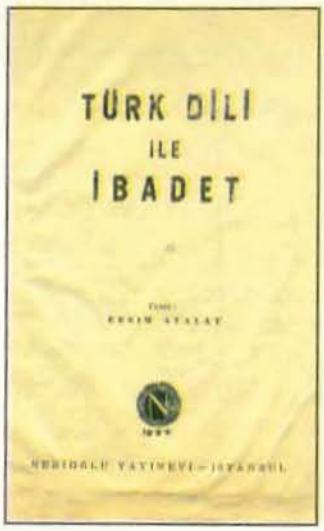
DES TAN

29 Teşrinievel 1923 . 29 Teşrinievel 1933

Bu destanı okuyan yuritaş, başkalarına da ıtsun yırtılmayarak çok, okunmasına dikkat etsin.

C. H. F. No. 1

du (1958-1960), *Hâkimiyet-i Milliye* ve daha sonra *Ulus, Çağlayan (Balıkesir), Kopuz* (1939-1940), *Çınaraltı (1941), Bozkurt* (1939-1940), *Tan, Yeni Sabah, Dünya (1956), Tasvir* (1946), *İnkılâpçı Gençlik, Türk Dili dergisi ve Türk Dili-Belleten, Son Posta, Dinimizde Reform Kemalizm* (1958), *Türk Düşüncesi* (1957-1958), *Kızılelma* (1947-1948), *A* Dergisi (1960), *Dil ve* Tarih-*Coğrafya Fakültesi Dergisi, Hayat Mecmuası* (1963) ve *Dün ve Bugün*(1956). Bilhassa bu son mecmuada basılan I. TBMM hâtıraları mühimdir. Yazılarından bazıları yurt dışında çıkan kitaplardan *Edebiyat* (Nankin) ve mecmualardan *Altay* (Çunking) ve *Ganibay* (Helsinki) tarafından iktibas edilmiştir.[14]

Kitapları Baskı Tarihlerine Göre Şöyle Sıralanabilir

Besim Atalay, hemen her zaman ve zeminde yazmış ve her fırsatta kitaplar neşretmiştir. İlk kitapları Trabzon Darü'l-Muallimin Müdürlüğü zamanında ve sadece iki senelik bir devre içinde bu şehirde basılmıştır. Bunlar bilhassa coğrafyaya dair yazdığı ders kitaplarıdır. Bu kitapların üzerinde hicrî sene kayıtlarının bulunduğuna işaret etmek gerekir. Bu ilk kitaplarının künyeleri şöyle sıralanabilir:

1. Bir Türk Kızında Vatan Duygusu, Trabzon, 1329, 8 s. İkbâl Matbaası

2. Haritalı Yeni Coğrafya-yı Osmanî, Trabzon, 1330, 32 s.

3. Yeni Coğrafya. İbtidaî Mekteplerin 2. Senesine Mahsus, Trabzon, 1330, 32 s. Kitabhane-i Hamdi

4. Yeni Coğrafya. İbtidaî Mekteplerin 3. Senesine Mahsus, Trabzon, 1330, 32 s. Kitabhane-i Hamdi

5. Müslümanlara Öğütler, Trabzon, 1330, 184+8 s. İkbâl Matbaası

Besim Atalay'ın Trabzon'da basılan bu ilk eserlerindeki imzası Ahmet Besim'dir ve bu kitaplardan, *Müslümanlara Öğüt* hariç, eserleri arasında zikredilmemektedir. Bundan sonraki bütün kitapları ve yazıları Besim Atalay imzası ile basılmıştır. Son eserleri 1965'te ölümünden sonra bastırılmıştır.

6. Tan Destanı, 1336, Karahisar, 1336, 7 s. İkaz Matbaası

7. Armağan, Ankara, 1339, 39+1 s.

8. Maraş Tarihi ve Coğrafyası, İstanbul, 1339, 171+2 s. Matbaa-i Âmire. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Aded:50

9. Türk Büyükleri veya Türk Adları, İstanbul, 1339, 112+1 s. Matbaa-i Âmire. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından. Aded:40. İkinci basılış:1935. Üçüncü baskı: Ankara, 1936, 84 s.

10. Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul, 1340, 122+1 s. Matbaa-i Âmire

11. Baş Belâları, Üç perde manzum, İstanbul, 1926 38 s. Necm-i İstikbâl Matbaası

12. Cönk-Manzum Hikâyeler, İstanbul, 1931, 41 s.

13. Türk Dili Kuralları, Ankara, 1931, 104 s. Köy Hocası Matbaası

14. Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü için Destan, Ankara, 1931, 1 s. 23 dörtlükten ibaret tek sayfalık destan. Kitap içinde de basıldı.

15. 15 inci Yıl Destanı, Ankara 1938, 11 s. Ulus Basımevi

16. Suna ile Çoban Hikâyesi, Ankara, 1939, 69 s.

17. Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız, İstanbul, 1940, 57 s. Alâeddin Kıral Matbaası

18. Türkçemizde Men-Man, İstanbul, 1940, 55 s. TDK yayını

19. Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine, İstanbul, 1942, 383 s. TDK yayını

20. Divanu Lügati't-Türk Tercümesi, Ankara, 1939-1941; Tıpkıbasımı. Ankara, 1941, 638+8 s.TDK yayını

21. Divanu Lügati't-Türk İndeksi, İstanbul, 1942, 57 s. Dördüncü Türk Dil Kurultayı İçin Ayrıbasım. TDK yayını TDK yayını, Alâeddin Kıral Matbaası.

22. Namaz Sureleri, İstanbul, 1942, 15 s. Muallim Ahmet Halit Kitabevi

23. Divanu Lügati't-Türk, Dizin, Ankara, 1943, XL+885 s. TDK yayını, Alâeddin Kıral Matbaası

24. Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lügat-it Türkiye, 1945, XXXII+300 s. TDK yayını.

25. Türkçede Kelime Yapma Yolları, İstanbul, 1946, 4+155 s. TDK yayını

26. Müyessiretü'l-Ulûm,(Tıpkıbasım, çeviri yazı ve dizin), İstanbul, 1946, XX+247+182 s. TDK yayını

27. Eş-Şüzûrü'z-Zehebiye ve'l-Kitabü'l- Ahmediyye fi'l-Lûgat-it-Türkiye, İstanbul, 1949, VII+4+70 s. TDK yayını+

28. İsraf, Ankara, 1950, 16 s. Çankaya Matbaası

29. Türk Dili Kurumu Hakkında Rapor, İstanbul, 1960, 28 s.

30. Seng-Lah- Lügat-i Nevaî (Mebaniü'l-Lûga), İstanbul, 1950, X+171 s. TDK yayını

31. Arapça ile Türkçe'nin Karşılaştırılması, İstanbul, 1954, 64 s. TDK yayını

32. Türk Dili ile İbadet, İstanbul, 1961, 135 s. Nebioğlu Yayınevi

33. Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1962, 756+7 s.İkinci baskı. 1965. Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş. Matbaası

34. Hayvan Hikâyeleri ya da Hayvanlardan Öğütler, Ankara,1962, 174 s. Yeni Desen Matbaası

35. Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü, Ankara, 1967, XVI+152 s+ 1 resim.

36. Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları, Ankara, 1967

37. Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri, Ankara, 1968, 208 s. Ayyıldız Matbaası

38. Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü, Ankara, 1970, IV+452 s.TDK yayını

Dilciliği

Besim Atalay'ın ilk dikkati çeken tarafı Türkçe ile bir ömür boyu meşgûl olması ve lisan meselesine duyduğu derin ve ateşli alâkadır. Türk dili ile bir ömür boyu ve hiç mola vermeksizin bu denli içli-dışlı olan ikinci bir isim bulmak pek kolay olmasa gerektir. "Türkiye'de Çözülmesi Gereken Beş Mesele" başlıklı yazısında birinci mesele olarak "dil"i zikretmesi kendisinin Türk diline verdiği değeri ve ehemmiyeti göstermektedir.[15] Bu hususta kendisinin yazdıklarını asla mübalâğa saymamak gerekir: *"Ben kendimi bildim bileli dil meselesiyle meşgulümdür. Bu dâvâ benim için bir ideal hâline gelmiştir. Anadolu'nun doğusunda, batısında, güneyinde, kuzeyinde memuriyetle dolaşırken bile, her gittiğim yerde halkla, köylü ile temas ederek, mütemadiyen tedkikler yaptım, notlar aldım. Birinci Dünya Harbi'nden evvel Konya'da bulunurken orada çıkan Ocak gazetesinde Türkçe'nin yabancı kelimelerden ayıklanarak, gelişmesini temin yolunda yazılar yazdım. Gariptir ki; o zaman aleyhtar olarak: "Arapça, Farsça bizim iliklerimize o kadar işlemiştir ki, bunları atarsak ne bir satır yazı yazabilir, ne iki çift söz söyleyebiliriz" diye karşıma çıkan tanınmış Konya mollalarından biri bilâhare Atatürk'ün dil işini ele alışı üzerine, Arapça'nın Türkçe'den çıkmış olduğunu yazacak derecede bir Türkçecilik kahramanı kesilmişti."*

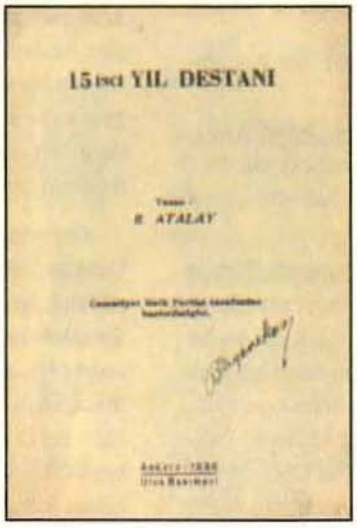
Bu esnada Besim Bey, Atalay soyadını kullanıyor ve Niğde Sancağı Maarif Müdürlüğü vazifesinde bulunuyordu. Bu yazısında ismini vermeden bahsettiği kişi yine tanınmış dilcilerden ve Konya mebuslarından Naim Hazım Onat idi. Gerçekten de Naim Hazım[16], dildeki görüşleriyle, bilhassa *Arapça'nın Türk Diliyle Kuruluşu* (Ankara, 1944, 442 s. İkinci cildin 1. ve 2. Fasikülü daha sonra, 1949 ve 1951'de basıldı) isimli kitabıyla, aşırı uçlarda dolaşan bir kişiydi ve daha dün denecek yakın bir zamanda *Ocak* mecmuasında (Konya, 19 sayı, 8 Kasım 1917-30 Mayıs 1918) tam tersi görüşleri müdafaa ediyor ve mecmuanın sahibi Namdar Rahmi(Karatay) ile beraber Besim Atalay'ın Türkçeci görüşlerine karşı çıkıyordu. Cumhuriyet'in ilânı sadece siyasî rejimi değil aynı zamanda aydınların kanaatlerini ve düşüncelerini de değiştirmiş, hatta tersine çevirmişti. Bunun en dikkati çeken örneklerinden biri de Naim Hazım idi.[17]

Ankara'da mebusluğa ilâve olarak Maarif Vekâleti'nde de ek vazife alan Besim Bey bu vazifesini şöyle anlatıyor[18]: *"Ankara'da ilk Maarif Vekâleti'nin kuruluşunda rahmetli Doktor Rıza Nur vekil olmuştu. O da Türkçülüğü ile tanınmıştı. Beni, mebusluğum bâki kalmak üzere tuttu Hars Müdürlüğü ile Orta Tedrisat Müdür vekilliğine tayin etmek istedi. O vakitki Ankara'nın hâli malûm. Müthiş bir adam kıtlığı var. Bu sebeple, mebusların aklı erenlerinden de, muhtelif sahalarda istifade ediliyordu. Ben de bu munzam vazifeyi kabûl ettim ve derhal, bütün mektep talebelerine Türkçe adlar verilmesi için teşebbüse geçtim. Hepsi de halis Türkçe olmak üzere bir sürü kız ve erkek isimleri tespit ederek bir liste yaptım. Mektep müdürlerine gönderdim. Onlar da talebelerine bu adlardan taktılar. Bunlar arasında şimdi aklımda kalan meselâ Kaya, Demir, Cengiz, Atillâ, Arslan, Sülün, İnci, Suna vesaire vardı. Bu isimlerin moda oluşu o zamandan başlar."*

Türk Dili Tedkik Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katılan Besim Bey ilk Türk Dili Kurultay'ında lisan hakkındaki görüşlerini şöyle[19] ifade etmişti: *"Bütün diller muayyen birkaç kökten çıkar. Bugün gördüğümüz*

belli-başlı canlı diller, bu köklerin işlenmesiyle vücuda gelmiştir. Türk dili de hayli işlenmiş, gelişmiş iken, Arap istilâsına uğrayarak berbad olmuş, halk dilinde Türkçe kelimeler unutulmuştur. Her millet bilgi dilini kendi öz dilinden çıkarmıştır. Kelime köklerinin işlenmesi dilleri genişletmiştir. Bizde ise bu işlenme ve genişletme işi malûm sebeplerle bırakılmıştır. Yâni medrese ile saray el ele vererek Türkçeyi öldürmüşlerdir. Şimdi yapılacak iş ise, ilmî surette kökleri esas tutarak dili işlemek genişletmektir. Esasen Türkçe kelimeler tek heceli olduğundan Türkçe'nin işlenmesi de kolaydır."

Besim Atalay'ın Türk diline yaptığı en büyük hizmeti ise Türkçe'nin abide eseri *Divanu Lügati't-Türk Tercümesi* oldu ve bu kitabı çok büyük bir aşkla ve kesif bir mesaiye dayanan tercüme ile yeni nesillerin istifadesine sunmuştur. Türk Dil Kurumu tarafından basılan bu kitabın tercümesinin tenkit edilmesi yapılan işin değerini azaltmaz ve belki yeniden bir heyet marifetiyle bu tercümesinin tashihi çalışmasının yapılması vazifesini dilcilere hatırlatır.[20] Bu gün bilhassa Asya'daki devletlerle münasebetlerin başladığı bir zamanda Türk dünyasının müşterek bir mesai ile bu Türkçe hazinesine yeniden sahip çıkması ve yeni ve daha doğru neşrinin, yeni imkânlar muvacehesinde, hazırlanması bir mecburiyet ve borç olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan yaptığı çalışmalara karşı yöneltilen tenkitleri de büyük bir ciddiyetle ve cedelci bir tavırla cevaplandırmıştır. Bu cümleden olarak baskıya hazırladığı *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lügat-it Türkiye* isimli Kuman-Kıpçak dil yadigârı ünlü esere T. Halasi Kun tarafından yöneltilen tenkide[21] aynı dergide verdiği cevap ("Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lügat-it Türkiye" Çevirmesinin Tenkidi Dolayısıyla," *DTCF Dergisi*, C.VI, Sayı.1-2 (Ocak-Nisan 1948), s. 87-126) polemikçi tarafını ortaya koymaktadır. Dil hakkında Tahsin Banguoğlu ve Kur'an tercümesi hakkında ise İ. Hakkı Baltacıoğlu ile yaptığı polemikleri de hâlâ hatırlardadır.[22]

Türk Dil Kurumunun bu en çalışkan ve en gayretli mensubunun 1949'da Kurumdan sessiz sedasız ve bir şey söylemeden ayrılmış olması hâlli gereken bir bilmece gibi ortadadır.[23]

Türkçülüğü

Cumhuriyet devrinde dilde Türkçülük[24] ve bunun neticesi olarak tasfiyecilik hareketinin belki de ilk öncü ismi Besim Atalay sayılabilir. Çünkü 1917 senesinde Konya'da Türk Ocağı tarafından çıkarılan *Ocak* (20 Teşrin-i sânî 1333, s. 11-12) mecmuasındaki " Maraş Şivesi" başlıklı yazıları ile mahallî şive ve zenginlikler üzerine yazdığı yazılarıyla Türkçe hakkındaki araştırmalarını neşretmeye başlayan Besim Atalay, ömrünün hemen hemen tam kırk yıldan fazla bir kısmını devamlı bir çalışma ile geçirmiştir. Burada hemen ifade edilmesi gereken bir gerçek bu çalışma bakımından kendisine rakip ikinci bir isim bulmanın pek kolay olmadığıdır. Kendisine sorulan bir soru üzerine: "*Nerede ve nasıl başladığımı bilmiyorum. Hemen kendimi tanıdığım günden beri Türkçüyüm. Kimseyi taklit etmedim. Daha Abdülhamid zamanında mektepte Türkçüydüm. Bunu yaşayan arkadaşlarım bilirler.*"

Besim Atalay, Darü'l-Muallim sıralarında Bursalı Mehmet Tahir Bey ile tanışmış ve yardımıyla Rusya ve Kıbrıs'tan gelen neşriyatı takip ederek Türk dünyası ile yakından alâkadar olmuştu. Konya'da Darü'l-Muallimîn müdürlüğü esnasında da ilk defa Ergenekon bayramını kutlamıştı.[25]

Sadece Türk dili yadigârları üzerinde çalışmak ve onları toplamakla kalmayan Besim Atalay, aynı zamanda Türk sanatına ait eserleri, ez-cümle halı, kilim, kitap, meskûkat ve silâh gibi şeyleri de bir ömür boyu toplamış ve onları Ankara Etnografya Müzesi'ne bağışlamış ve bu şekilde birçok eseri yok olmaktan veya yâd ellere kaçırılmaktan kurtarmıştır.[26] Bu hassasiyetinin yanlış anlaşıldığına bu vesile ile işaret etmek gerekiyor.[27] Müze, "*Ankara'nın namazgâh diye anılan semtinde ve Müslüman mezarlığı olan bir tepede kurulmuştur. Eskiden kalker kayaların üstünde üç sıra taşla örtülmüş bir namazgâhda bayram namazları kılınır ve yağmur duasına çıkılırdı. Bilhassa 1918-1922 Millî Mücadele senelerinde burası önemli millî ve dinî merasime sahne olmuştu.*"[28]

Besim Atalay, Türk dilinin zenginleşmesinde kendi öz kaynaklarının ve tarihinin büyük bir zenginliğine inanmıştı. Bu itibarla en eski dil yadigârlarının neşrine ve halk arasında yaşayan kelimelerin toplanmasına büyük bir emek ve neredeyse bütün ömrünü vermişti. Bu arada işaret edilen bir husus ise

dilde keyfiliğe, yâni kelime üretmeye karşı olması ve dilin kendi imkân ve kaidelerine uyulmasıydı. Kısaca uydurmayı reddediyordu. Bu bakımdan da ayrıldıktan sonra âdeta Türk Dil Kurumu ile en büyük mücadeleyi yapmış ve yanlış bulduğu icraatını şiddetle tenkit etmekten kaçınmamıştı.

Ancak yine de netice olarak Besim Atalay'ın Türk lisanından Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin tasfiyesini müdafaa etmesinin doğru ve mantıkî bir tarafı yoktur ve kendisine karşı olanların söyledikleri gibi büyük bir fakirliğe yol açacağı veya açtığı bir gerçektir ve bunun bir lisan ve daha geniş çerçevede bir kültür katliâmı olduğuna yeteri kadar işaret edilmiştir.[29] Bilhassa lisanın ve kültürün bir parçası ve malzemesi hâline gelmiş bin senelik kelimelerin, Orhan Seyfi'nin[30] ifadesiyle her biri " ipek yüklü kervanlar" gibi zengin ve tarihî tedaîlerle, hayâllerle ve rüyalarla dopdolu olan küçük veya büyük âlemlere benzeyen kelimelerin tasfiyesinin bizzat bir kültürü tasfiye etmek demek olduğu sade bir gerçektir.[31] Besim Atalay'ın Türkçenin zenginliğine sahip çıkması hayranlık uyandıracak bir tarafı ise de bunu tasfiyeciliğin gerekçesi olarak görmesi yanlıştır ve bu fikri kabul görmemiştir ve karşı çıkılmıştır (*Çınaraltı* mecmuası). Burada bir hususa daha işaret etmek meselenin doğru ve tam anlaşılması için gereklidir: Kendisi hiçbir zaman uydurma ve nesib gayrisahih kelimelere de itibar etmemiş ve bilhassa son yazılarında (*Dün ve Bugün*) sade Türkçeden yana olmakla beraber her Türk Dil Kurumu'nun uydurmacılığına yerleşmiş bir lügatçe ile cevap vermiştir. Sayesinde bu Kurum tarafından kültür piyasasına ne kadar kalp kelime sürüldüğünü de kendisinin sayesinde öğrenme imkânı bulunmuştur.

Esasen inandığı ve doğru bildiği şeyleri bir ömür boyu, büyük bir samimiyetle ve kararlılıkla müdafaa etmesi şahsiyetinin en dikkate değer tarafını teşkil etmekteydi.

---

1 Kendisinden alınan bilgilere dayanan geniş bir hâl tercümesi için: Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, s.823-824; Mehmet Behçet Yazar, *Edebiyatçılar Âlemi*, Ankara, 1999, s. 55-57;Küçük bir hâl tercümesi kitabı için: Sevgi Özel, *Besim Atalay*, Ankara, 1983, 104 s. TDK yayını

2 Tahsil hayatı için kendi kaleminden hayat hikâyesi için:" Müellifin hayatı", Besim Atalay, *Türk Dili İle İbadet*, İstanbul, 1959, s. 129-135; Mezuniyet seneleri için: Osman Nebioğlu,*Türkiye'de Kim Kimdir*, İstanbul, 1961-1962, s. 88

3 Medresenin ismi *Salnâme-i Nezaret-i Maarif'te* (4. Sene-İstanbul, 1319, s. 582) Bodurzade olarak verilmiştir.

4 Besim Atalay dalgınlıkla Reşat Ekrem olarak yazıyor.

5 Hayatı için: Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-1969, C.III, s. 844-859

6 Bu hocasının ismi için: Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C.2, s. 824

7 Kendi kaleminden çıkan hayat hikâyesinde bir tashih eseri olarak 1343 şeklinde çıkmıştır: *Türk Dili ile İbadet*, s. 133

8 (Mustafa) Müftüoğlu, "Yaşayan Türkçüler: 10 - Besim Atalay, "*Kızılelma*, Sayı. 13 (13 Şubat 1948), s. 11

9 *Türk Dili ile İbadet, s. 133*; Besim Atalay, "İlk BMM"sine nasıl iltihak etmiştim", *Dün ve Bugün*, Sayı. 34(29 Haziran 1956), s. 12

10 *Türk Dili ile İbadet*, s. 133-134

11 Soyadını başka bir yerde veriyor: *Besim Atalay Armağanı*, Ankara, 1963, s. 8

12 Bu günler hakkında geniş bilgi için: Besim Atalay, "İlk BMM'sine nasıl iltihak etmiştim?", *Dün ve Bugün*, Sayı. 34(29 Haziran 1956),s. 12-13; "İlk Meclisteki Geri Fikirlilerle Mücadelelerim", *Dün ve Bugün*, Sayı.35(6 Temmuz 1956), s. 12-13

13 İktibas için: İlhami Soysal, *150'likler*, İstanbul,1988, s. 230-231

14 *Türk Dili ile İbadet*, 135

15 *Kızılelma*, Sayı. 16(23 Nisan 1948), s. 5

16 Merhum hocam Ercümend Kuran, Naim Hazım'ın Meşrutiyet devrinde de Türkçe'nin Arapça'dan çıktığı iddiasında bulunduğunu söylemiş ise de buna dair bir mehaz bulamadım.

17 Sadrettin Karatay, *Konya'dan Ankara'dan*, Ankara, 2005, s. 8

18 Besim Atalay," Dil Kurumu Ne Âlemde?", *Dün ve Bugün*, Sayı.37(20 Temmuz 1956), s. 6-7

19 "Dil Kurumu Ne Âlemde?", s. 7

20 Bu tartışmalar hakkında geniş bilgi için: M. Şakir Ülkütaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara, 1972, s. 117-179

21 Yazı için: "Philologica", *DTCF Dergisi*, C.V, Sayı.1(Ocak-Şubat 1947), s. 1-37

22 Bu tarafına ölümünden sonra Abdullah Battal-Taymas da işaret etmiştir: "Kur'an Mütercimlerinden Besim Atalay,"*Türk Yurdu*, C.6, Sayı.6(Haziran 1967), s. 17-19

23 Sevgi Özel, age, s. 19

24 Türkçenin sadeleşme ve değişme tarihi için: Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1972, 542 s. TDK yayını

25 Mustafa Müftüoğlu,"Yaşayan Türkçüler:10-Besim Atalay, s. 11

26 Bu eserlerin içinde yazma kitaplar da mevcuttur. Bir listesi için*: Besim Atalay Armağanı*, Ankara, 1963, s. 11-12

27 Rıza Nur, Besim Atalay için, beraber gittikleri Bakû'den emtia-i ticariye aldığını hâtıralarında yazmaktadır(*Hayat ve Hâtıratım*, İstanbul, 1968, C.3, s. 741) ki burada ticarî değil, tarihî eserler satın aldığını tahmin etmek pek zor değildir. Bu eserler Etnografya Müzesi'ndedir.

28 Hamit Zübeyr Koşay, *Etnografya Müzesi Kılavuzu*, Ankara1956, s. 1

29 Geniş bilgi için: Geoffrey Lewis (Çev. M. Fatih Uslu), Trajik başarı-Türk Dil Reformu, Bursa, 2004, 222 s; D. Mehmet Doğan; Yüzyılın Soykırımı, İstanbul, 2004, 324 s.

30 Bu sözünü kırk seneden fazla bir zaman önce Mekteb-i Mülkiye'de talebeliğim esnasında bir sohbetinde duyduğumda çok çarpılmıştım ve hâfızama nakşetmiştim.

31 Kırgızistan'da Manas Üniversitesi'nde çalıştığım zaman(2002-2004) Kırgızca ve Rusça kurslarına gitmiştim. Bu esnada Rus lisanının ne derece zengin olduğunu anladım. Her lisandan kelime almışlardı. Meselâ günlük hayatta en çok kullanılan bazı kelimeler (Remont-tamirat gibi) Garp lisanlarından girmişti ve hiç kimsenin bunlara karşı çıkmak hatırına bile gelmiyordu. 1964'de basılan Yabancı Kelimeler Sözlüğü'nde (*Slovar İnosrannıh Slov*, Moskova, 784 s) yirmi üç bin yabancı kelime bulunmaktadır. Bu sayı günümüzde daha da artmıştır.